

Η παραμυθία υπό αίρεση:
Φιλοσοφικές απόψεις για το πένθος, στην αρχαία Ελλάδα, τη Ρώμη και την Κίνα

1. Η θλίψη του Πριάμου (Όμηρος, *Ιλιάδα* 24)

ὥς ἔφατ', ὦρτο δὲ Ἴρις ἀελλόπος ἀγγελέουσα. 24.159
Ἴξεν δ' ἔς Πριάμοιο, κίχεν δ' ἐνοπήν τε γόον τε· 24.160
παῖδες μὲν πατέρ' ἄμφι καθήμενοι ἔνδοθεν αὐλῆς
δάκρυσιν εἶματ' ἔφυρον, ὃ δ' ἐν μέσσοισι γεραῖός
ἐντυπὰς ἐν χλαίνῃ κεκαλυμμένος· ἄμφι δὲ πολλή
κόπρος ἔην κεφαλῇ τε καὶ αὐχένι τοῖο γέροντος,
τήν ῥα κυλινδόμενος καταμήσατο χερσὶν ἑῇσιν. 24.165
θυγατέρες δ' ἀνὰ δώματ' ἰδὲ νυοὶ ὠδύροντο,
τῶν μιμνησκόμεναι, οἳ δὴ πολέες τε καὶ ἐσθλοὶ
χερσὶν ὑπ' Ἀργείων κέατο ψυχὰς ὀλέσαντες.

*Εἶπε κι ἡ Ἴρις κίνησε το μήνυμα να φέρει
και θρήνους ἤβρε και οδυρμούς στο σπίτι του Πριάμου.
Στην αυλήν μέσα τα παιδιά στο πλάγι του πατρός τους
εκλαίαν και στην μέσην τους ο γέρος τυλιγμένος
μες στην χλαμύδα εντυπωτός· και η κεφαλή του η θεία
από το χώμα εμαύριζε που εκείνος εἶχε βάλει
με τες δυο φούκτες απ' την γην που ως τότε εκυλιόνταν.
Και οι θυγατέρες ἐκλαίαν στο σπίτι και οι νυφάδες·
κι ἦταν για κείνους ο καημός οπου πολλοὶ και ανδρεῖοι
επέσαν απ' των Δαναῶν τα χέρια σκοτωμένοι.* 24.160 24.165

(μτφ. Ι. Πολυλάς)

(Ο Πριάμος προς τον Αχιλλέα)
“λέξον νῦν με τάχιστα, διοτρεφές, ὄφρα καὶ ἤδη 24.635
ὑπνῶ ὑπο γλυκερῶ ταρπώμεθα κοιμηθέντε.
οὐ γάρ πω μύσαν ὅσσε ὑπὸ βλεφάροισιν ἐμοῖσιν,
ἐξ οὗ σῆς ὑπὸ χερσὶν ἐμὸς πάις ὤλεσε θυμόν,
ἀλλ' αἰεὶ στενάχῳ καὶ κήδεα μυρία πέσσω,
αὐλῆς ἐν χόρτοισι κυλινδόμενος κατὰ κόπρον. 24.640
νῦν δὴ καὶ σίτου πασάμην καὶ αἵθοπα οἶνον
λαυκανίης καθήεκα· πάρος γε μὲν οὔ τι πεπάσμην.”

«Βάλε με, ω θρέμμα του Διός, αμέσως να πλαγιάσω 24.635
και την γλυκιάν ανάπαυσιν εἶν' ὥρα να χαρούμε·
και μάτι εγώ δεν ἐκλείσα, Πηλεΐδη, ἀπό την ὥρα
που ἀπέθανε απ' τα χέρια σου το αγαπητό παιδί μου,
ἀλλὰ στενάζω πάντοτε, την λύπην δεν χορταίνω
640ημέρα νύκτα σης αυλῆς την λάσπην κυλισμένος· 24.640
χαψιά ψωμί, ρουφιά κρασί δεν εἶχα βάλ' εἰς τούτο
το στόμα, ὥσπου μ' ἐκαμες μαζί σου να δειπνήσω».

(μτφ. Ι. Πολυλάς)

2. Η παραμυθία στο έπος (Όμηρος, *Ιλιάδα* 24)

(ο Αχιλλέας προς τον Πρίαμο)

“ὦ δειλ’, ἧ δὴ πολλὰ κάκ’ ἄνσχεο σὸν κατὰ θυμόν. 24.518

{πῶς ἔτλης ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν ἐλθέμεν οἶος,
ἀνδρὸς ἐς ὀφθαλμούς, ὅς τοι πολέας τε καὶ ἐσθλούς 24.520

υἱέας ἐξενάριξα; σιδήρειόν νύ τοι ἦτορ.}
ἀλλ’ ἄγε δὴ κατ’ ἄρ’ ἔξε’ ἐπὶ θρόνου, ἄλγεα δ’ ἔμπης
ἐν θυμῷ κατακεῖσθαι ἐάσομεν ἀχνύμενοί περ·
οὐ γάρ τις πρῆξις πέλεται κρυεροῖο γόοιο.

ὥς γὰρ ἐπεκλώσαντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσιν, 24.525
ζῶειν ἀχνυμένους· αὐτοὶ δέ τ’ ἀκηδέες εἰσίν.

δοιοὶ γὰρ τε πίθοι κατακείται ἐν Διὸς οὔδει
δώρων οἷα δίδωσι, κακῶν, ἕτερος δὲ ἐάων.
ὦ μέν κ’ ἀμμείξας δῶη Ζεὺς τερπικέραυνος,

ἄλλοτε μέν τε κακῷ ὃ γε κύρεται, ἄλλοτε δ’ ἐσθλῷ· 24.530

ὦ δέ κε τῶν λυγρῶν δῶη, λωβητὸν ἔθηκεν,
καὶ ἐ κακὴ βούβρωστις ἐπὶ χθόνα δῖαν ἐλαύνει,
φοιτᾷ δ’ οὔτε θεοῖσι τετιμένος οὔτε βροτοῖσιν.

ὥς μέν καὶ Πηλῆι θεοὶ δόσαν ἀγλαὰ δῶρα
ἐκ γενετῆς· πάντας γὰρ ἐπ’ ἀνθρώπους ἐκέκαστο 24.535

ὄλβω τε πλούτῳ τε, ἄνασσε δε Μυρμιδόνεσσιν,
καὶ οἱ θνητῷ ἐόντι θεὰν ποίησαν ἅκοιτιν·

ἀλλ’ ἐπὶ καὶ τῷ θῆκε θεὸς κακόν, ὅττι οἱ οὔ τι
παιδῶν ἐν μεγάροισι γονὴ γένετο κρειόντων,

ἀλλ’ ἕνα παῖδα τέκεν παναώριον· οὐδέ νυ τόν γε 24.540
γηράσκοντα κομίζω, ἐπεὶ μάλα τηλόθι πάτρης

ἤμαι ἐνὶ Τροίῃ, σέ τε κήδων ἡδὲ σὰ τέκνα.
καὶ σέ, γέρον, τὸ πρὶν μέν ἀκούομεν ὄλβιον εἶναι·
ὅσσον Λέσβος ἄνω, Μάκαρος ἔδος, ἐντὸς ἔέργει

καὶ Φρυγίῃ καθύπερθε καὶ Ἑλλήσποντος ἀπείρων, 24.545
τῶν σε, γέρον, πλούτῳ τε καὶ υἰάσι φασὶ κεκάσθαι.

αὐτὰρ ἐπεὶ τοι πῆμα τόδ’ ἦγαγον Οὐρανίῳνες
αἰεὶ τοι περὶ ἄστυ μάχαι τ’ ἀνδροκτασίαι τε.

ἄνσχεο, μηδ’ ἀλίσστον ὀδύρεο σὸν κατὰ θυμόν·
οὐ γάρ τι πρήξεις ἀκαχήμενος υἱὸς ἔῃος, 24.550

οὐδέ μιν ἀνστήσεις, πρὶν καὶ κακὸν ἄλλο πάθησθα.

«Ω δύστυχε, τῷ ὄντι 24.518

πίκρες πολλές και θάσανα υπέφερε η καρδιά σου.
Πῶς μπόρεσες στῶν Αχαιῶν τες πρῦμνες να ἴλθεις μόνος

τον ἄνδρα οποιού σου εφόνευσε τόσα παιδιά γενναία 24.520
να ιδεῖς στα μάτια; Σίδερον ἔχ’ η καρδιά σου ω γέρε.

Αλλ’ ἐλα τώρα κάθισε, και, αν και λυπημένοι,
τους πόνοους τῶρ’ ας κλείσομεν στα βάθη της ψυχῆς μας·

και τίποτε δεν ωφελοῦν τα μαύρα κλάματά μας· 24.525
ὅτι στους ἀμοιρους θνητούς οι ἀθάνατοι δωρήσαν

να ζουν στον πόνον και ἄλυποι μόνον ἐκεῖνοι μένουν.
Ὅτι απ’ ὅσα δίδει ο Ζεὺς πιθάρια δυο σιμά του

ἔχει, το ένα των κακῶν, των αγαθῶν το ἄλλο.
Και σ’ ὅποιον δώσει ἀνάμικτα ο βροντητής Κρονίδης,

,
 εκείνος πότε ἔχει κακές, πότε αγαθές ημέρες, 24.530
 και σ' ὅποιον μόνον τα πικρά, τον κάμνει μαύρον κι ἔρμον
 και στ' ἅγιο πρόσωπο της γῆς φρικτή τον σέρνει ανάγκη
 και ἀτίμητος ἀπὸ θεοῦ και ἀνθρώπους παραδέρνει.
 Και του Πηλέως οἱ θεοὶ λαμπρά χαρίσαν δώρα,
 πανευτυχῆς και υπέρπλουτος να γίνει στους ἀνθρώπους, 24.535
 των Μυρμιδόνων βασιλιάς και τον καταξιώσαν
 θεάν να λάβει ομόκλινην ἀν και θνητός ἐκεῖνος.
 Ἀλλὰ του ἐδώσαν και κακόν, στο σπῖτι του δεν ἔχει
 παιδιὰ να γίνουν βασιλεῖς, παρ' ἐν' ἀγόρι μόνον
 ολιγοήμερον, κι ἐγὼ να τον γηροκομήσω 24.540
 δεν δύναμ' ἐπειδὴ μακρὰν ἀπ' την γλυκιὰν πατρίδα
 μένω στην Τροίαν, συμφορὰ σ' ἐσέ και στα παιδιὰ σου.
 Και συ, ω γέρε, ἀκούομεν πανευτυχῆς πως ἴσουν'
 λέγουν που ἀπ' ὅσους κατοικοῦν στου Μάκαρος την χώραν
 στην Λέσβον, στον Ελλήσποντον κι ἐπάνω στην Φρυγίαν 24.545
 για πλούτη και λαμπρά παιδιὰ συ εἶχες τα πρωτεῖα.
 Ἀλλ' ἀφοῦ τούτο το κακόν οἱ ἀθάνατοι σου ἐφέραν,
 ολόγουρα στην πόλιν σου μάχες και φόνους ἔχεις.
 Υπόφερε, ἀς μη τήκεται στην λύπην ἡ καρδιά σου'
 το πεθαμένο σου παιδί με δάκρυα ν' ἀναστήσεις 24.550
 δεν ἠμπορεῖς, και ἀπ' τον καημόν και ἄλλο κακό μην πάθεις».

(μτφ. Ι. Πολυλάς)

3. Το σωκρατικό δῖλημμα (Πλάτων, Απολογία 40c4–41c7)

ἔννοήσωμεν δὲ καὶ τῇδε ὡς πολλὴ ἐλπίς ἐστὶν ἀγαθὸν αὐτὸ εἶναι. δυοῖν γὰρ θάτερόν ἐστιν τὸ τεθνάναι· ἢ γὰρ οἷον μηδὲν εἶναι μηδὲ αἴσθησιν μηδεμίαν μηδενὸς ἔχειν τὸν τεθνεῶτα, ἢ κατὰ τὰ λεγόμενα μεταβολὴ τις τυγχάνει οὐσα καὶ μετοίκησις τῇ ψυχῇ τοῦ τόπου τοῦ ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον. καὶ εἴτε δὴ μηδεμία αἴσθησίς ἐστιν ἀλλ' οἷον ὕπνος ἐπειδὴν τις καθεύδων μὴδ' ὄναρ μηδὲν ὄρᾳ, θαυμάσιον κέρδος ἂν εἴη ὁ θάνατος—ἐγὼ γὰρ ἂν οἶμαι, εἴ τινα ἐκλεξάμενον δέοι ταύτην τὴν νύκτα ἐν ᾗ οὕτω κατέδαρθεν ὥστε μηδὲ ὄναρ ἰδεῖν, καὶ τὰς ἄλλας νύκτας τε καὶ ἡμέρας τὰς τοῦ βίου τοῦ ἑαυτοῦ ἀντιπαραθέντα ταύτῃ τῇ νυκτὶ δέοι σκεψάμενον εἰπεῖν πόσας ἄμεινον καὶ ἡδιον ἡμέρας καὶ νύκτας ταύτης τῆς νυκτὸς βεβίωκεν ἐν τῷ ἑαυτοῦ βίῳ, οἶμαι ἂν μὴ ὅτι ἰδιώτην τινά, ἀλλὰ τὸν μέγαν βασιλέα εὐαριθμήτους ἂν εὐρεῖν αὐτὸν ταύτας πρὸς τὰς ἄλλας ἡμέρας καὶ νύκτας—εἰ οὖν τοιοῦτον ὁ θάνατός ἐστιν, κέρδος ἔγωγε λέγω· καὶ γὰρ οὐδὲν πλείων ὁ πᾶς χρόνος φαίνεται οὕτω δὴ εἶναι ἢ μία νύξ. εἰ δ' αὖ οἷον ἀποδημησαί ἐστιν ὁ θάνατος ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον, καὶ ἀληθῆ ἐστὶν τὰ λεγόμενα, ὡς ἄρα ἐκεῖ εἰσι πάντες οἱ τεθνεῶτες, τί μείζον ἀγαθὸν τούτου εἴη ἂν, ὃ ἄνδρες δικασταί; εἰ γὰρ τις ἀφικόμενος εἰς Ἄιδου, ἀπαλλαγείς τουτωνὶ τῶν φασκόντων δικαστῶν εἶναι, εὐρήσει τοὺς ὡς ἀληθῶς δικαστάς, οὔτερ καὶ λέγονται ἐκεῖ δικάζειν, Μίνως τε καὶ Ῥαδάμανθυς καὶ Αἰακὸς καὶ Τριπτόλεμος καὶ ἄλλοι ὅσοι τῶν ἡμιθέων δίκαιοι ἐγένοντο ἐν τῷ ἑαυτῶν βίῳ, ἄρα φαύλη ἂν εἴη ἡ ἀποδημία; ἢ αὖ Ὅρφεϊ συγγενέσθαι καὶ Μουσαίῳ καὶ Ἡσιόδῳ καὶ Ὀμήρῳ ἐπὶ πόσῳ ἂν τις δέξαιτ' ἂν ὑμῶν; ἐγὼ μὲν γὰρ πολλάκις ἐθέλω τεθνάναι εἰ ταῦτ' ἐστὶν ἀληθῆ. ἐπεὶ ἔμοιγε καὶ αὐτῷ θαυμαστὴ ἂν εἴη ἡ διατριβὴ αὐτόθι, ὁπότε ἐντύχοιμι Παλαμήδει καὶ Αἴαντι τῷ Τελαμῶνος καὶ εἴ τις ἄλλος τῶν παλαιῶν διὰ κρίσιν ἄδικον τέθνηκεν, ἀντιπαραβάλλοντι τὰ ἑμαυτοῦ πάθη πρὸς τὰ ἐκείνων—ὡς ἐγὼ οἶμαι, οὐκ ἂν ἀηδὲς εἴη—καὶ δὴ τὸ μέγιστον, τοὺς ἐκεῖ ἐξετάζοντα καὶ ἐρευνῶντα ὥστερ τοὺς ἐνταῦθα διάγειν, τίς αὐτῶν σοφός ἐστιν καὶ τίς οἶται μὲν, ἔστιν δ' οὐ. ἐπὶ πόσῳ δ' ἂν τις, ὃ ἄνδρες δικασταί, δέξαιτο ἐξετάσαι τὸν ἐπὶ Τροίαν ἀγαγόντα τὴν πολλὴν στρατιάν ἢ Ὀδυσσέα ἢ Σίσυφον ἢ ἄλλους μυρίους ἂν τις εἴποι καὶ ἄνδρας καὶ γυναῖκας, οἷς ἐκεῖ διαλέγεσθαι καὶ συνεῖναι καὶ ἐξετάζειν ἀμήχανον ἂν εἴη εὐδαιμονίας; πάντως οὐ δήπου τούτου γε ἔνεκα οἱ ἐκεῖ ἀποκτείνουσι· τὰ τε γὰρ ἄλλα εὐδαιμονέστεροί εἰσιν οἱ ἐκεῖ τῶν ἐνθάδε, καὶ ἤδη τὸν λοιπὸν χρόνον ἀθάνατοὶ εἰσιν, εἴτερ γε τὰ λεγόμενα ἀληθῆ.

,
Έπειτα ας το συλλογισθούμε και έτσι, πόσες δηλαδή ελπίδες μας δίνει με το να είναι καλό πράγμα. Γιατί ένα από τα δύο είναι το να πεθάνει κανένας· ή είναι δηλαδή σαν να μην είναι, ούτ' έχει αίσθηση από τίποτε ο πεθαμένος, ή όπως λένε κάποια αλλαγή είναι ο θάνατος και η ψυχή αλλάζει κατοικία από τον τόπο αυτό σε άλλο τόπο. Και αν καμιά αίσθηση δεν υπάρχει πια αλλά [40d] είναι σαν ύπνος, όπως όταν κοιμάται κανείς και ούτε όνειρο βλέπει κανένα, θα ήτανε θαυμάσιο κέρδος ο θάνατος. Γιατί εγώ φαντάζομαι πως αν διαλέξει κανένας αυτή τη νύχτα, που έτσι βαριοκοιμήθηκε, ώστε ούτε όνειρο είδε, και ύστερα συγκρίνει με τις άλλες νύχτες και τις ημέρες της ζωής του τη νύχτα αυτή, και συλλογισθεί και πει πόσες ημέρες και νύχτες έζησε καλύτερα και γλυκύτερα στη ζωή του, πιστεύω πως, [40e] όχι ένας ιδιώτης, μα και ο μέγας βασιλεύς ευκολομέτρητες θα τις βρει αυτές μπροστά στις άλλες ημέρες και τις νύχτες. Αν είναι λοιπόν τέτοιο πράγμα ο θάνατος, εγώ λέω πως είναι κέρδος. Γιατί τίποτε περισσότερο δεν φαίνεται να είναι έτσι όλος ο καιρός παρά μια νύχτα. Κι αν είναι πάλι ο θάνατος σαν ταξίδι από δω σε άλλο τόπο, και είναι αληθινά αυτά που λένε, πως εκεί πέρα βρίσκονται όλοι οι πεθαμένοι, τί μεγαλύτερο καλό θα ήτανε απ' αυτό, ω δικαστές; Γιατί όταν [41a] φθάσει κανένας στον Άδη, αφού γλιτώσει απ' αυτούς που λένε πως είναι δικαστές, και βρει τους αληθινούς δικαστές, αυτούς που λένε πως δικάζουν εκεί, τον Μίνω και τον Ραδάμανθυ και τον Αιακό και τον Τριπτόλεμο και τους άλλους, όσοι από τους ημίθεους ζήσανε δίκαια στη ζωή τους, άσχημο τάχα θα ήτανε τέτοιο ταξίδι; Ή για να βρεθείτε πάλι με τον Ορφέα και τον Μουσαίο και τον Ησίοδο και τον Όμηρο, πόσα δεν θα 'δινε ο καθένας από σας; Εγώ τουλάχιστον χίλιες φορές θα ήθελα να πεθάνω, αν είναι αληθινά αυτά· γιατί [41b] και για μένα θαυμαστό θα ήτανε να μείνω εκεί πέρα, αν έβρισκα τον Παλαμήδη και τον Αίαντα, τον γιο του Τελαμώνος, και όποιον άλλον από τους παλαιούς που θανατώθηκε από άδικη κρίση· να συγκρίνω τα πάθη μου με τα δικά τους δεν είναι δυσάρεστο πράγμα, κατά τη γνώμη μου. Και το καλύτερο από όλα να περνάω τη ζωή μου με το να ρωτάω και να ερευνώ κι εκείνους εκεί, όπως τους εδώ, ποιός τάχα είναι σοφός απ' αυτούς και ποιός νομίζει πως είναι και δεν είναι. Και πόσα δεν θα 'δινε κανένας, ω δικαστές, να ρωτήσει εκείνον που οδήγησε [41c] το μεγάλο στράτευμα στην Τροία ή τον Οδυσσέα ή τον Σίσυφο και χίλιους άλλους να πούμε, και άνδρες και γυναίκες, που να τους μιλεί κανένας και να τους συναναστρέφεται και να τους ρωτάει θα ήτανε μια θαυμαστή ευτυχία. Και γι' αυτό εκείνοι εκεί βέβαια δεν θανατώνουν κανέναν. Γιατί και στα άλλα είναι πιο ευτυχισμένοι αυτοί εκεί από τους εδώ και όλον τον καιρό είναι αθάνατοι, αν είναι αληθινά τα λεγόμενα.

(μτφ. Π. Νιρβάνας)

4. Ξορκίζοντας τη θλίψη (Πλάτων, Πολιτεία III 387d1–388d7)

Καὶ τοὺς ὀδυρμούς ἄρα ἐξαίρησομεν καὶ τοὺς οἴκτους τοὺς τῶν ἐλλογίμων ἀνδρῶν;

Ἀνάγκη, ἔφη, εἴπερ καὶ τὰ πρότερα.

Σκόπει δὴ, ἦν δ' ἐγώ, εἰ ὀρθῶς ἐξαίρησομεν ἢ οὐ. φαμέν δὲ δὴ ὅτι ὁ ἐπιεικὴς ἀνὴρ τῷ ἐπιεικεῖ, οὔπερ καὶ ἐταῖρός ἐστιν, τὸ τεθνάναι οὐ δεινὸν ἡγήσεται.

Φαμέν γάρ.

Οὐκ ἄρα ὑπὲρ γ' ἐκείνου ὡς δεινὸν τι πεπονθότος ὀδύροιτ' ἄν.

Οὐ δῆτα.

Ἀλλὰ μὴν καὶ τότε λέγομεν, ὡς ὁ τοιοῦτος μάλιστα αὐτὸς αὐτῷ αὐτάρκης πρὸς τὸ εὖ ζῆν καὶ διαφερόντως τῶν ἄλλων ἥκιστα ἐτέρου προσδεῖται.

Ἀληθῆ, ἔφη.

Ἦκιστα ἄρ' αὐτῷ δεινὸν στερηθῆναι ὕεος ἢ ἀδελφοῦ ἢ χρημάτων ἢ ἄλλου τοῦ τῶν τοιούτων.

Ἦκιστα μέντοι.

Ἦκιστ' ἄρα καὶ ὀδύρεσθαι, φέρειν δὲ ὡς πραότατα, ὅταν τις αὐτὸν τοιαύτη συμφορὰ καταλάβῃ.

Πολύ γε.

Ὅρθῶς ἄρ' ἂν ἐξαίροῖμεν τοὺς θρήνους τῶν ὀνομαστῶν ἀνδρῶν, γυναίξιν δὲ ἀποδιδόῖμεν, καὶ οὐδὲ ταύταις σπουδαίαις, καὶ ὅσοι κακοὶ τῶν ἀνδρῶν, ἵνα ἡμῖν δυσχεραίνωσιν ὅμοια τούτοις ποιεῖν οὐς δὴ φαμεν ἐπὶ φυλακῇ τῆς χώρας τρέφειν.

Ὅρθῶς, ἔφη.

Πάλιν δὴ Ὀμήρου τε δεησόμεθα καὶ τῶν ἄλλων ποιητῶν μὴ ποιεῖν Ἀχιλλέα θεᾶς παῖδα

ἄλλοτ' ἐπὶ πλευρᾷς κατακείμενον, ἄλλοτε δ' αὖτε
 ὕπτιον, ἄλλοτε δὲ πρηνῇ,
 τότε δ' ὀρθὸν ἀναστάντα
 πλώζοντ' ἀλύοντ' ἐπὶ θῖν' ἀλὸς ἀτρυγέτοιο,
 μηδὲ ἀμφοτέραισιν χερσὶν ἐλόντα κόνιν αἰθαλόεσσαν χευάμενον κακῇ κεφαλῇ, μηδὲ ἄλλα κλαίοντά
 τε καὶ ὀδυρόμενον ὅσα καὶ οἷα ἐκεῖνος ἐποίησεν, μηδὲ Πρίαμον ἐγγὺς θεῶν γεγονότα λιτανεύοντά τε καὶ
 κυλινδόμενον κατὰ κόπρον,
 ἐξονομακλήδην ὀνομάζοντ' ἄνδρα ἕκαστον.
 πολὺ δ' ἔτι τούτων μᾶλλον δεησόμεθα μή τοι θεοὺς γε ποιεῖν ὀδυρομένους καὶ λέγοντας
 ὦμοι ἐγὼ δειλή, ὦμοι δυσαριστοτόκεια·
 'Εἰ δ' οὖν θεοὺς, μή τοι τὸν γε μέγιστον τῶν θεῶν τολμῆσαι οὕτως ἀνομοίως μιμήσασθαι, ὥστε
 ὦ πόποι, φάναι, ἦ φίλον ἄνδρα διωκόμενον περὶ ἄστρῳ
 ὀφθαλμοῖσιν ὀρῶμαι, ἐμὸν δ' ὀλοφύρεται ἦτορ·

καὶ

αἱ αἱ ἐγών, ὃ τέ μοι Σαρπηδόνα φίλτατον ἀνδρῶν
 μοῖρ' ὑπὸ Πατρόκλοιο Μενoitιάδαο δαμῆναι.
 'Εἰ γάρ, ὦ φίλε Ἀδείμαντε, τὰ τοιαῦτα ἡμῖν οἱ νέοι σπουδῇ ἀκούοιεν, καὶ μὴ καταγελῶεν ὡς ἀναξίως
 λεγομένων, σχολῇ ἂν ἐαυτὸν γέ τις ἀνθρώπον ὄντα ἀνάξιον ἡγήσαιτο τούτων καὶ ἐπιπλήξειεν, εἰ καὶ ἐπίοι
 αὐτῷ τι τοιοῦτον ἢ λέγειν ἢ ποιεῖν, ἀλλ' οὐδὲν αἰσχυρόμενος οὐδὲ καρτερῶν πολλοὺς ἐπὶ σμικροῖσιν
 παθήμασιν θρήνους ἂν ἄδοι καὶ ὀδυρούς.

[387d] Θα βγάλομε λοιπόν και τα μοιρολόγια και τα μυξοκλάματα από τους ξεχωριστούς τους άντρες;
 Ανάγκη πάσα, αφού κι όλα εκείνα που είπαμε πριν.

Ας κοιτάξομε όμως πρώτα αν είναι σωστό να τα βγάλομε, ή όχι. Παραδεχόμαστε, δεν είναι έτσι; πως ο
 σωστός άνθρωπος δε θα το θεωρήσει για συμφορά πως πέθανε ένας άλλος σωστός άνθρωπος που του
 ήταν φίλος.

Το παραδεχόμαστε.

Ωστε δεν θα καθίσει να τον κλαίει και να τον μοιρολογά, σα να έπαθε τίποτα κακό.

Όχι βέβαια.

Λέμε όμως ακόμα κι αυτό, πως ένας τέτοιος άνθρωπος είναι τέλεια αρκετός για τον εαυτό του κι απ'
 όλους περισσότερο καμιάν ανάγκη [387e] δεν έχει κανενός, για να είναι ευτυχής.

Αλήθεια.

Ωστε καθόλου δεν θα 'ναι συμφορά γι' αυτόν να χάσει ή παιδί, ή αδερφό, ή χρήματα, ή ό,τι άλλο τέτοιο.
 Καθόλου βέβαια.

Καθόλου λοιπόν και να θρηνεί δεν πρέπει, αλλ' απεναντίας με τη μεγαλύτερη καρτερία να το υποφέρει,
 αν τύχει και τον βρει καμιά τέτοια συμφορά.

Πολύ σωστά.

Σωστά λοιπόν και μεις θα βγάζαμε απ' τη μέση τους θρήνους για τους ξεχωριστούς τους άνδρες, και το
 πολύ να τους αναθέσομε στις γυναίκες, και μάλιστα όχι [388a] και στις πολύ σπουδαίες, και στους πιο
 κατώτερους ανθρώπους, για να μην καταδέχονται να κάνουν τα ίδια μ' αυτούς και εκείνοι που λέμε
 πως τους προορίζομε να μας φρουρούν τη χώρα μας.

Πολύ σωστά.

Θα παρακαλέσομε λοιπόν πάλι τον Όμηρο και τους άλλους ποιητάς να μη μας παρουσιάζουν τον
 Αχιλλέα, παιδί θεάς, πως

πότε από το 'να του πλευρό πλάγιαζε, πότε απ' τ' άλλο

και πότε πάλι ανάσκελα, ή προύμυτα, ώσπου τέλος

πετιόταν πάνω κι ως τρελός γυρνούσε [388b] στ' ακρογιαλί,

μήτε να παίρνει στάχτη με τις δυο του φούχτες από τη φωτιά και να τη σκορπά στο κεφάλι του επάνω
 και να κλαίει και να μοιρολογιέται, όπως μας τον παράστησε εκείνος· μήτε τον Πρίαμο, ένα σχεδόν
 ισόθεο βασιλιά, να κυλιέται καταγής μες στην κοπριά και να ξορκίζει
 τους φίλους γύρω κρίζοντας όλους με τ' ὄνομά τους.

Και πολύ περισσότερο θα τον παρακαλέσουμε να μην παρασταίνει τους θεούς τουλάχιστο να
 θρηνολογούν και να λένε
 [388c] οἰμένα η δόλια,
 που για κακό μου εγέννησα το πιο άξιο παλληκάρι.
 Κι αν τους άλλους θεούς, μα όχι επιτέλους και τον μεγαλύτερό τους να τολμήσει να τον μιμηθεί τόσο
 αταίριαστα, που να τον βάζει να λέει
 αλίμονο, έναν π' αγαπώ βλέπω να κυνηγιέται
 τώρα στο κάστρο ολόγυρα και μέσα κλαί' η καρδιά μου·
 και αλλού πάλι
 οἰμένα, να που ο Σαρπηδών που πλιο αγαπάω απ' όλους
 [388d] να σκοτωθεί απ' τον Πάτροκλο έτσι το θέλει η μοίρα.
 Γιατί αν, αγαπητέ μου Αδείμαντε, τ' ακούουν στα σοβαρά οι νέοι όλα τα τέτοια και δεν τα περιγελούν σαν
 ανάξια να λέγονται, εύκολα θα καταντήσουν να μην το θεωρούν ανάξιο να τα κάνουν και οι ίδιοι αφού
 επιτέλους άνθρωποι είναι κι αυτοί, και να μην το 'χουν για κατηγόρια, αν τους συμβεί να πουν ή να
 κάμουν τίποτα τέτοιο· μα χωρίς καμιά ντροπή κι από λιποψυχία θ' αρχίσουν για τα παραμικρότερα
 παθήματα να ψάλλουν τέτοιους πολλούς οδυρμούς και θρήνους.
 (μτφ. Ι. Γρυπάρης)

5. Νικώντας τη θλίψη (Πλάτων, Πολιτεία X 603e2–604d10)

Ἄνῆρ, ἦν δ' ἐγώ, ἐπιεικὴς τοιαῦδε τύχης μετασχών, ὕδν ἀπολέσας ἢ τι ἄλλο ὧν περὶ πλείστου ποιεῖται,
 ἐλέγομέν· που καὶ τότε ὅτι ῥᾶστα οἴσει τῶν ἄλλων.
 Πάνυ γε.
 Νῦν δὲ γε τόδ' ἐπισκεψόμεθα, πότερον οὐδὲν ἀχθέσεται, ἢ τοῦτο μὲν ἀδύνατον, μετριάσει δέ πως
 πρὸς λύπην.
 Ὅυτω μᾶλλον, ἔφη, τό γε ἀληθές.
 Τόδε νῦν μοι περὶ αὐτοῦ εἰπέ· πότερον μᾶλλον αὐτὸν οἶει τῇ λύπῃ μαχεῖσθαι τε καὶ ἀντιτενεῖν, ὅταν
 ὁρᾶται ὑπὸ τῶν ὁμοίων, ἢ ὅταν ἐν ἐρημίᾳ μόνος αὐτὸς καθ' αὐτὸν γίγνηται;
 Πολύ που, ἔφη, διοίσει, ὅταν ὁρᾶται.
 Μονωθεὶς δέ γε, οἶμαι, πολλὰ μὲν τολμήσει φθέγγεσθαι, ἃ εἴ τις αὐτοῦ ἀκούοι αἰσχύνοιτ' ἄν, πολλὰ
 δὲ ποιήσει, ἃ οὐκ ἂν δέξαιτό τινα ἰδεῖν δρῶντα.
 Οὕτως ἔχει, ἔφη.
 Οὐκοῦν τὸ μὲν ἀντιτείνειν διακελευόμενον λόγος καὶ νόμος ἐστίν, τὸ δὲ ἔλκον ἐπὶ τὰς λύπας αὐτὸ τὸ
 πάθος;
 Ἀληθῆ.
 Ἐναντίας δὲ ἀγωγῆς γιγνομένης ἐν τῷ ἀνθρώπῳ περὶ τὸ αὐτὸ ἅμα, δύο φαμέν αὐτῷ ἀναγκαῖον εἶναι.
 Πῶς δ' οὐ;
 Οὐκοῦν τὸ μὲν ἕτερον τῷ νόμῳ ἔτοιμον πείθεσθαι, ἢ ὁ νόμος ἐξηγεῖται;
 Πῶς;
 Λέγει που ὁ νόμος ὅτι κάλλιστον, ὅτι μάλιστα ἡσυχίαν ἄγειν ἐν ταῖς συμφοραῖς καὶ μὴ ἀγανακτεῖν,
 ὡς οὔτε δῆλου ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ τε καὶ κακοῦ τῶν τοιούτων, οὔτε εἰς τὸ πρόσθεν οὐδὲν προβαῖνον τῷ
 χαλεπῶς φέροντι, οὔτε τι τῶν ἀνθρωπίνων ἄξιον ὄν μεγάλης σπουδῆς, ὃ τε δεῖ ἐν αὐτοῖς ὅτι τάχιστα
 παραγίνεσθαι ἡμῖν, τούτῳ ἐμποδῶν γινόμενον τὸ λυπεῖσθαι.
 Τίни, ἦ δ' ὅς, λέγεις;
 Τῷ βουλευέσθαι, ἦν δ' ἐγώ, περὶ τὸ γεγονὸς καὶ ὥσπερ ἐν πτώσει κύβων πρὸς τὰ πεπτωκότα τίθεσθαι
 τὰ αὐτοῦ πράγματα, ὅπῃ ὁ λόγος αἰρεῖ βέλτιστ' ἂν ἔχειν, ἀλλὰ μὴ προσπταίσαντας, καθάπερ παῖδας
 ἐχομένους τοῦ πληγέντος ἐν τῷ βοᾷν διατρίβειν, ἀλλ' αἰεὶ ἐθίζειν τὴν ψυχὴν ὅτι τάχιστα γίνεσθαι πρὸς
 τὸ ἰᾶσθαι τε καὶ ἐπανορθοῦν τὸ πεσόν τε καὶ νοσήσαν, ἰατρικῇ θρηνηδίαν ἀφανίζοντα.
 Ὅρθότατα γοῦν ἂν τις, ἔφη, πρὸς τὰς τύχας οὕτω προσφέρειτο.
 Οὐκοῦν, φαμέν, τὸ μὲν βέλτιστον τούτῳ τῷ λογισμῷ ἐθέλει ἔπεσθαι;
 Δῆλον δὴ.

Τὸ δὲ πρὸς τὰς ἀναμνήσεις τε τοῦ πάθους καὶ πρὸς τοὺς ὀδυρμούς ἄγον καὶ ἀπλήστως ἔχον αὐτῶν ἄρ' οὐκ ἀλόγιστόν τε φήσομεν εἶναι καὶ ἄργον καὶ δειλίας φίλον;
Φήσομεν μὲν οὖν.

Λέγαμε, καθὼς θυμάσαι, καὶ τότε ὅτι ἓνας ἄνθρωπος μετρημένος, ὅταν του συμβεῖ καμιὰ ατυχία, χάσει παραδείγματος χάρη τον γιο του ἢ τίποτ' ἄλλο που πάρα πολύ το λογαριάζει, θὰ υποφέρει αὐτὴ τὴν ἀπώλεια με περισσότερην υπομονὴ ἀπὸ κάθε ἄλλον.

Βεβαιότατα.

Τώρα ας εξετάσουμε καὶ τούτο: δὲν θὰ αισθανθεῖ τάχα καμιὰ λύπη, ἢ αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον καὶ απλῶς θὰ μετριάσει τὴ θλίψη του;

Αὐτὸ μάλλον μου φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ ἀληθές.

[604a] Πες μου ἀκόμη καὶ τούτο: πότε νομίζεις ὅτι περισσότερο θὰ προσπαθήσει νὰ πολεμήσει καὶ νὰ κατανικήσει τὴ λύπη του, ὅταν τον βλέπουν οἱ ὁμοιοὶ του ἢ ὅταν βρεθεῖ μόνος του χωρὶς τὴν παρουσία κανενός;

Πολὺ βέβαια θὰ διαφέρει τὸ πρᾶγμα, ὅταν τον βλέπουν ἄλλοι.

Ενῶ, ὅταν εἶναι μόνος του, θ' ἀφήσει, υποθέτω, τον εαυτὸ του νὰ ξεσπάσει σὲ θρήνους πολλούς, που πολὺ θὰ ντρεπόταν νὰ τους ἀκούγε κανεὶς, καὶ πολλὰ θὰ ἔκανε, που δὲν θὰ δεχόταν νὰ τον ἐβλεπε κανεὶς νὰ τὸ κάνει.

Ἔτσι εἶναι.

Εκεῖνο λοιπὸν που τον προστάζει ν' ἀντιστέκεται στὴ λύπη δὲν εἶναι ὁ ὀρθὸς λόγος καὶ ὁ νόμος; [604b] καὶ ἀπεναντίας, ἐκεῖνο που τον σέρνει πρὸς αὐτὴν δὲν εἶναι τὸ πάθος;

Ἀληθινά.

Καὶ ὅταν ὁ ἄνθρωπος δοκιμάζει συγχρόνως δύο ἀντίθετες παρορμήσεις πρὸς τὸ ἴδιο πρᾶγμα, λέμε ὅτι κατ' ἀνάγκην ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μέρη.

Πῶς ὄχι;

Τὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ δὲν εἶναι ἑτοιμο νὰ υπακούσει στὸν νόμο καὶ ν' ἀκολουθήσει τὶς υποδείξεις του;

Πῶς;

Λέγει, υποθέτω, ὁ νόμος ὅτι τὸ ωραιότερο ἀπ' ὅλα εἶναι νὰ μένει κανεὶς ὅσο γίνεται περισσότερο ἡσυχος στὶς συμφορές καὶ νὰ μὴν ἀγανακτεῖ, γιατί οὔτε μποροῦμε νὰ ξέρομε τί εἶναι τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ σ' αὐτές, οὔτε κερδίζει κανεὶς τίποτα ὅταν στεναχωριέται, οὔτε [604c] ἀξίζει ν' ἀποδίνουμε μεγάλη σπουδαιότητα σὲ κανένα ἀπὸ τ' ἀνθρώπινα· ἡ λύπη μάλιστα γίνεται ἐμπόδιο νὰ ῥθει πάρα πολὺ γρήγορα νὰ μας βοηθήσει ἐκεῖνο που μας εἶναι ἀπαραίτητο σ' αὐτές τὶς περιστάσεις.

Καὶ ποιὸ εἶναι αὐτό;

Τὸ λογικὸ, γιὰ νὰ κρίνομε ψύχραιμα τὴ συμφορὰ που μας βρήκε, καὶ, ὅπως ὅταν στους κύβους μάς τύχει καμιὰ στραβὴ ριζιά, νὰ κοιτάζομε νὰ κανονίζομε τὰ πρᾶγματα σύμφωνα με τὴν περίστασι, καθὼς δηλαδὴ μάς δείχνει τὸ λογικὸ πῶς θὰ εἶναι καλύτερα, καὶ νὰ μὴν κάνομε ὅπως τὰ παιδιὰ που, ὅταν τύχει νὰ πέσουν, κρατοῦν τὸ μέρος που χτύπησαν καὶ εξακολουθοῦν νὰ ξεφωνίζουν, ἀλλὰ πάντοτε νὰ συνηθίζομε τὴν ψυχὴ μάς νὰ καταπιάνεται ὅσο τὸ δυνατόν [604d] γρηγορότερα τὴ θεραπείᾳ του νοσήματος καὶ τὴν ἐπανόρθωσι του ατυχήματος κάνοντας ἔτσι περιττές τὶς θρηνησιδίες.

Αὐτὸ πραγματικὰ εἶναι τὸ καλύτερο που ἔχομε νὰ κάνομε στὶς συμφορές μάς.

Λέμε λοιπὸν ὅτι εἶναι τὸ καλύτερο μέρος του εαυτοῦ μάς ἐκεῖνο που θέλει ν' ἀκολουθεῖ αὐτὸν τὸν λογισμό.

Φανερό.

Ενῶ ἐκεῖνο τὸ ἄλλο μέρος που μάς τραβᾷ διαρκῶς πρὸς τὶς ἀναμνήσεις του παθήματός μάς καὶ πρὸς τοὺς θρήνους καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς χορτάσει, δὲν ἔχομε ὅλα μάς τὰ δίκια νὰ τὸ εἰπούμε ἀλόγιστο καὶ ἀνωφέλευτο καὶ δειλό;

Βέβαια θὰ ἔχομε.

(μτφ. Ι. Γρυπάρης)

6. Ο Κικέρων ορίζει την οδύνη (Κικέρων, Τουσκουλανές Διατριβές 3.25)

aegritudo est opinio magni mali praesentis, et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum uideatur esse angustia, id autem est, ut is qui doleat oportere opinetur se dolere.

...η λύπη [προέρχεται] από την ιδέα ενός μεγάλου κακού που μας συμβαίνει, και μάλιστα ενός κακού του οποίου την ύπαρξη συνειδητοποιήσαμε πρόσφατα, με αποτέλεσμα να το θεωρήσουμε δικαιολογημένη πηγή άγχους. Αυτό σημαίνει ότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο άνθρωπος που υποφέρει πιστεύει ότι έχει έναν πολύ καλό λόγο να υποφέρει. (μτφ. Ό. Παπακώστα)

7. Ο Κικέρων για την ανάγκη εξάλειψης της οδύνης (Κικέρων, Τουσκουλανές Διατριβές 3–4)

3.27 hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, ut aegritudine opprimatur, id est miseria? nam cum omnis perturbatio miseria est, tum carnificina est aegritudo. habet ardorem libido, leuitatem laetitia gestiens, humilitatem metus, sed aegritudo maiora quaedam, tabem cruciatum adflictationem foeditatem, lacerat exest animum planeque conficit. hanc nisi exuimus sic ut abiciamus, miseria carere non possumus.

Νομίζεις ότι κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί στον σοφό; Να καταρρεύσει από τη θλίψη, δηλαδή από τη δυστυχία; Όλες οι ψυχικές διαταραχές φέρνουν δυστυχία, όμως η θλίψη είναι πραγματικός δήμιος. Η λαγνεία σε κάνει να φλέγεται από ερωτικό πάθος η υπέρμετρη χαρά συμβαδίζει με την επιπολαιότητα, ο φόβος προκαλεί ταπείνωση, αλλά η θλίψη σημαίνει κάτι πολύ χειρότερο: είναι μαρασμός, μαρτύριο, συνεχής αγωνία, φρίκη. Σου τρώει τις σάρκες, σου σπαράζει την ψυχή και σε οδηγεί στην απόλυτη καταστροφή. Αν δεν την ξεριζώσουμε από μέσα μας, δεν πρόκειται να απαλλαγούμε ποτέ από τη δυστυχία. (μτφ. Ό. Παπακώστα)

3.82 aegritudinem omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriatur, sed iudicio, sed opinione, sed quadam inuitatione ad dolendum, cum id decreuerimus ita fieri oportere.

Καμία λύπη δεν αγγίζει τον σοφό, γιατί η λύπη είναι κενή περιεχομένου, γιατί δεν έχει νόημα να ενδώσει σε αυτή, γιατί δεν είναι κάτι το φυσικό, αλλά είναι θέμα κρίσης, αντίληψης, γιατί ο πόνος εμφανίζεται κατά παραγγελία, όταν αποφασίσουμε ότι έχουμε καθήκον να τον αισθανθούμε. (μτφ. Ό. Παπακώστα)

4.60 haec est certa et propria sanatio, si doceas ipsas perturbationes per se esse uitiosas nec habere quicquam aut naturale aut necessarium.

Όμως η πιο κατάλληλη και αξιόπιστη θεραπεία είναι να δείξεις ότι οι διαταραχές αυτές καθαυτές αποτελούν πλάνη, και ότι δεν είναι καθόλου φυσικές ή αναγκαίες. (μτφ. Ό. Παπακώστα)

8. Ο Επίκουρος για τη θλίψη (Επίκουρος, Κύριαι Δόξαι 40)

ὅσοι τὴν δύναμιν ἔσχον τοῦ τὸ θαρρεῖν μάλιστα ἐκ τῶν ὁμορρούντων παρασκευάσασθαι, οὗτοι καὶ ἐβίωσαν μετ' ἀλλήλων ἥδιστα τὸ βεβαιότατον πίστωμα ἔχοντες, καὶ πληρεστάτην οἰκειότητα ἀπολαβόντες οὐκ ὠδύραντο ὡς πρὸς ἔλεον τὴν τοῦ τελευτήσαντος προκαταστροφὴν.

Ὅσοι εἶχαν τὴν δύναμιν νὰ εξασφαλισθoύν προπαντός ἀπὸ τοὺς γείτονές τοὺς ἐζήσαν ὑπέροχα μετὰ τοὺς ἔχοντας τὴν πιο σίγουρη ἐγγύηση. Καὶ καθὼς ἀπόλαυσαν τὴν φιλικὴ σχέση στὴν πληρέστερη μορφή της, δὲν οδύρονται γιὰ ἐκεῖνον ποὺ ἡ ζωὴ τοῦ τέλειωσε πρὶν ἀπὸ τὴν δική τους, σὰν νὰ τὸν λυποῦνται.
(μτφ. Λ. Αλεξανδρίδης)

9. Ο Κράντωρ για τη θλίψη (Κικέρων, *Τουσκουλανές Διατριβές 3*; [Πλούταρχος], *Παραμυθητικός προς Απολλώνιον*)

Cic. *Tusc.* 3.12 humanum id quidem, quod ita existumas. non enim silice nati sumus, sed est naturale in animis tenerum quiddam atque molle, quod aegritudine quasi tempestate quatitur, nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academica uel in primis fuit nobilis, ‘minime,’ inquit, ‘adsentior is qui istam nescio quam indolentiam magno opere laudant, quae nec potest ulla esse nec debet. ne aegrotus sim; si,’ inquit, ‘fuero, sensus adsit, siue secetur quid siue auellatur a corpore. nam istuc nihil dolere non sine magna mercede contingit inmanitatis in animo, stuporis in corpore.’

Είναι ανθρώπινο να σκέφτεσαι έτσι. Άλλωστε, δεν είμαστε φτιαγμένοι κι από πέτρα· η φύση έπλασε τρυφερές και μαλακές τις ψυχές μας, γι’ αυτό και τις αναστατώνει τόσο η καταιγίδα της θλίψης. Δεν είναι τυχαίο που ο Κράντωρ, ο οποίος κατείχε την πιο διακεκριμένη θέση στην Ακαδημία μας, έγραψε: «Δεν συμφωνώ καθόλου με εκείνους οι οποίοι εκθειάζουν την αναλγησία. Αυτό το συναίσθημα δεν μπορεί - ούτε και θα έπρεπε - να υπάρχει. Μακάρι να μην αρρωστήσω ποτέ μου· όμως, αν τύχει και μου συμβεί αυτό, εύχομαι να μπορώ να νιώθω όλα όσα ένιωθα και πριν, ακόμη κι αν πρόκειται να με χειρουργήσουν ή να με ακρωτηριάσουν. Διότι η απάθεια έχει πολύ υψηλό τίμημα: προϋποθέτει κτηνώδη ψυχή κι αναισθητο σώμα». (μτφ. Ο. Παπακώστα)

[Plut.] *Ad Apoll.* 102c6–e1 τὸ μὲν οὖν ἀλγεῖν καὶ δάκνεσθαι τελευτήσαντος υἱοῦ φυσκὴν ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς λύπης, καὶ οὐκ ἐφ’ ἡμῖν. οὐ γὰρ ἔγωγε συμφέρομαι τοῖς ὑμνοῦσι τὴν ἄγριον καὶ σκληρὰν ἀπάθειαν, ἔξω καὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τοῦ συμφέροντος οὔσαν· ἀφαιρήσεται γὰρ ἡμῶν αὕτη τὴν ἐκ τοῦ φιλεῖσθαι καὶ φιλεῖν εὖνοϊαν, ἣν παντὸς μᾶλλον διασώζειν ἀναγκαῖον. τὸ δὲ πέρα τοῦ μέτρου παρεκφέρεσθαι καὶ συναύξειν τὰ πένθη παρὰ φύσιν εἶναι φημι καὶ ὑπὸ τῆς ἐν ἡμῖν φαύλης γίνεσθαι δόξης. διὸ καὶ τοῦτο μὲν ἐατέον ὡς βλαβερὸν καὶ φαῦλον καὶ σπουδαίοις ἀνδράσιν ἥκιστα πρέπον, τὴν δὲ μετριοπάθειαν οὐκ ἀποδοκιμαστέον. ‘μὴ γὰρ νοσοῖμεν,’ φησὶν ὁ ἀκαδημαϊκὸς Κράντωρ, ‘νοσήσας δὲ παρείη τις αἴσθησις, εἴτ’ οὖν τέμνοιτό τι τῶν ἡμετέρων εἴτ’ ἀποσπῶτο. τὸ γὰρ ἀνώδυνον τοῦτ’ οὐκ ἄνευ μεγάλων ἐγγίγνεται μισθῶν τῷ ἀνθρώπῳ· τεθηριῶσθαι γὰρ εἰκὸς ἐκεῖ μὲν σῶμα τοιοῦτον ἐνταῦθα δὲ ψυχὴν.’

Το να υποφέρει κανείς και να λυπάται, όταν χάνει το παιδί του, έχει δικαιολογημένη την αφετηρία της θλίψης και δεν εξαρτάται από εμάς. Γιατί εγώ δεν συμφωνώ με όσους εκθειάζουν την άγρια και σκληρή απάθεια, που είναι έξω από κάθε λογική και συμφέρον· γιατί θα μας αποστεώσει από το αίσθημα να μας αγαπούν και να αγαπάμε, αίσθημα που είναι ανάγκη να φυλάξουμε περισσότερο από κάθε άλλο. Θεωρώ, όμως, αφύσικο, το να προσφερόμαστε και να πολλαπλασιάζουμε τη θλίψη και πιστεύω ότι αυτό γίνεται από λανθασμένη γνώμη μας για το θέμα. Για αυτό πρέπει να το αφήσουμε να πάει στο καλό ως βλαβερό και φαύλο και ελάχιστα ταιριαστό για σπουδαίους άνδρες και να μην αποδοκιμάσουμε τη μετριοπάθεια. «Μακάρι να μην αρρωσταίναμε», γράφει ο ακαδημαϊκός Κράντωρ, «σε όσους όμως αρρωσταίνουν, να υπάρχει κάποιος πόνος είτε κοπεί κάποιος από τα μέλη μας είτε αποσπαστεί· γιατί η έλλειψη πόνου δεν θα έχει μικρές συνέπειες για τον άρρωστο χωρίς μεγάλες συνέπειες· και είναι φυσικό στη μια περίπτωση αυτό που έχει εξαγριωθεί να είναι το σώμα, και σε τούτη εδώ η ψυχή».

(μτφ. Γ.Α. Ράπτης, Χ. Μπάλλα)

10. Η μετρίαση της θλίψης στους Περιπατητικούς (Κικέρων, *Τουσκουλανές Διατριβές 4*; ψευδο-Αρχύτας στον Στοβαίο, *Εκλογές*)

Cic. *Tusc.* 4.38 quocirca mollis et eneruata putanda est Peripateticorum ratio et oratio, qui perturbari animos necesse dicunt esse, sed adhibent modum quondam, quem ultra progredi non oporteat.

Γι’ αυτόν ακριβώς τον λόγο θα πρέπει να θεωρήσουμε αστήρικτη και ανανδρη τη θέση των Περιπατητικών, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι είναι αναγκαίο να βιώνουν οι ψυχές μας αυτές τις διαταραχές, θέτουν, όμως, κι ένα «όριο» το οποίο δεν πρέπει να υπερβαίνουμε. (μτφ. Ό. Παπακώστα)

Stob. 3.1.106 μή ὦν ἄνοσον καὶ ἀνάλητον τολμώντων τὸν ἀγαθὸν εἰπέν, μηδὲ ἄλυπον θρασυνέσθωσαν λέγεν· ὡς γὰρ σώματι ἀλγεινά τινα ἀπολείπομεν, οὕτω καὶ ψυχῇ ἐπώδυνα. ἀλλὰ ταῖ μὲν ἀφρόνων λῦπαι ἀλόγιστοι ἐέλονται· ταῖ δὲ φρονίμων ἐς ὅσον καὶ λόγος ἐπιτρέποι ὀρίδων τὰ πράγματα. ἀλλὰ μὲν καὶ τὸ καύχασμα αὐτῶν τᾶς ἀπαθείας ἐκλύει τᾶς ἀρετᾶς τὸ γενναῖον, αἵκα ἀδιαφόροις καὶ μὴ κακοῖς θανάτῳ τε καὶ ἀληθόνι καὶ πενία ἀντιβεβάκη. εὐκαταγώνιστα γὰρ τὰ μὴ κακά. ἀσκητέον ὦν ποττὰν μετριοπάθειαν ἔμεν, ὡς τό τε ἀνάλητον ἐς ἴσον τῷ ἐμπαθεῖ φεύγωμεν, μηδὲ μέζον φύσιος τᾶς ἀμετέρας φθεγγώμεθα.

11. Μια επικούρεια εναλλακτική πρόταση;

(Πλούταρχος, Ὅτι οὐδὲ ἡδέως ζῆν ἔστι κατ' Ἐπίκουρον, 1101a–1101b4)

εἰ δὲ δεῖ προσθεῖναι τι τοῖς εἰρημένοις, ἐκεῖνό μοι δοκῶ λήψεσθαι παρ' αὐτῶν πρῶτον, ὅτι τοῖς ἀναιροῦσι λύπας καὶ δάκρυα καὶ στεναγμούς ἐπὶ ταῖς τῶν φίλων τελευταῖς μάχονται καὶ λέγουσι τὴν εἰς τὸ ἀπαθὲς καθεστῶσαν ἀλυπίαν ἀφ' ἑτέρου κακοῦ μείζονος ὑπάρχειν, ὡμότητος ἢ δοξοκοπίας ἀκράτου καὶ λύσσης· διὸ πάσχειν τι βέλτιον εἶναι καὶ λυπεῖσθαι καὶ νῆ Δία λιπαίνειν τοὺς ὀφθαλμούς καὶ τήκεσθαι, καὶ ὅσα δὴ παθαίνόμενοι καὶ γράφοντες ὑγροὶ τινες εἶναι καὶ φιλικοὶ δοκοῦσι. ταῦτα γὰρ ἐν ἄλλοις τε πολλοῖς Ἐπίκουρος εἴρηκε καὶ περὶ τῆς Ἥγησιάννακτος τελευτῆς πρὸς Δωσίθεον γράφων τὸν πατέρα καὶ Πύρωνα τὸν ἀδελφὸν τοῦ τεθνηκότος.

12. Βασικά έργα στην ελληνορωμαϊκή παράδοση παραμυθίας

(a) Στη φιλοσοφική παράδοση

Κράντωρ ο Σολεύς, *Περὶ πένθους* [δεν σώζεται]

Ψευδο-Πλάτων, *Αξίολχος*

Κικέρων, *Consolatio (ad se)* [πβ. *Quaestiones Tusculanae* 3–4]

Σενέκας, *De Consolatione ad Marciam* + *De Consolatione ad Polybium*

Σενέκας, *Ηθικές Επιστολές* 63, 99

Πλούταρχος, *Παραμυθητικός προς την γυναίκα*

Ψευδο-Πλούταρχος, *Παραμυθητικός προς Απολλώνιον*

Ιερώνυμος, *Επιστολή* 60

Αμβρόσιος, *De Excessu Fratris sui Satyri*

(b) 'Μη φιλοσοφικά,' εκλαϊκευτικά και ρητορικά

Ο Σουλπίκιος προς τον Κικέρωνα (*Ad fam.* 4.5)

Ο Κικέρων προς τον Τίτιο (*Ad fam.* 5.16)

Πλίνιος, *Επιστολή* 5.16

Επιτάφιος επιγραφές (ορισμένες σε επιγράμματα)

Επιτάφιοι λόγοι (όχι όλοι)

Ψευδο-Διονύσιος, *Ρητορική* 6.5 (ὁ λόγος εἰς παραμυθίαν)

Μένανδρος ο Ρήτορας, *Περὶ επιδεικτικῶν* Spengel 413.6–414.30 (παραμυθητικός λόγος), 418–422 (ἐπιτάφιος λόγος)

(c) Ποιητικά έργα

Ψευδο-Οβίδιος, *Consolatio ad Liuiam sive Epicedion Drusi*

Οβίδιος, *Ex Ponto* 1.3

Στάτιος, *Siluae* 2.1, 2.6, 3.3, 5.1, 5.3, 5.5

Επιγράμματα και ελεγείες

(d) Στη φιλοσοφική παράδοση για την εξορία

Μουσώνιος Ρούφος, *Διατριβές* 9

Σενέκας, *De Consolatione ad Helviam*

Πλούταρχος, *Περὶ φυγῆς*